

Avusturya’da İslam ve İslam’ın Kurumsal Temsili

Ednan ASLAN¹

ÖZ

Bu çalışma Avusturya’da Müslümanların ve onları oluşturduğu kurumların bir analizini içermektedir. Avusturya devleti İslam’ı resmen tanıyan Avrupa ülkelerinin başında gelmektedir. Diğer ülkelerden farkı, bu ülkeye kitlesel bir Müslüman göçü olmadan önce İslamı 20. yüzyılın başında resmen kabul etmiş olmasıdır. Bununla birlikte zamanla Müslüman göçünün ve nüfusunun gelişmesine bağlı olarak farklı düzenlemeler yapılarak bugüne gelinmiştir. Bu erken tanınmaya rağmen bugün pek çok Avrupa ülkesinde varolan sorunları Avusturya Müslümanları da yaşamaktadır. Bunun hem Müslüman cemaate bağlı hem de Avusturya toplumuna ve siyasete bağlı nedenleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, İslam, Kurumsal Tanınma, İslamofobi.

Institutional Representation of Islam in Austria

ABSTRACT

This study includes an analysis of Muslims and their institutions in Austria. The Austrian state is one of the European countries that officially recognize Islam. The difference from other countries is that it officially accepted Islam at the beginning of the 20th century before a mass Muslim immigration to this country. However, depending on the development of Muslim migration and population over time, different arrangements have been made and today has come. Despite this early recognition, the Austrian Muslims also experience the problems that exist in many European countries. There are reasons for both Muslim community and Austrian society and politics.

Keywords: Austria, Islam, Institutional Recognition, Islamophobia.

¹ Prof. Dr., Viyana Üniversitesi, ednan.aslan@univie.ac.at

Avusturya'da İslam'ın ve Müslümanların Arkaplanı

Avusturya'da İslam'ın ve Müslümanların geçmişi, 895 yıllarına kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerde Panon ovalarında Asyalı Türk köylerinden bahsedilmektedir. Osmanlıların Avrupa saldırılarından önce Macar imparatorluğu topraklarında Müslüman tüccarlarının ve zanaatkârların olduğu bilinmektedir. 20. yüzyıla kadar Viyana'da Osmanlı elçiliğinde bir mescit ve kendileri için tahsis edilen bir imam bulunmaktaydı. Tüm savaşlara rağmen Avusturya müslümanlarla ilişkilerini hiç kesmemiştir.² Osmanlı saldırılarının azalmasından sonra Osmanlı yaşam tarzına merak bütün Avusturya-Macar İmparatorluğunu sarmış ve özellikle seçkin ailelerde büyük rağbet görmeye başlamıştır.

1674 yılında Viyana Üniversitesi'nde kurulan Türkçe, Arapça, Farsça ve İslam Hukuku bölümü, bu ilgi ve alakanın bir parçası olarak da görülebilir. 1874 Bosna-Hersek'in Avusturya-Macar İmparatorluğu topraklarına katılmasıyla, Avusturya'nın İslam ve müslümanlara ilgisi yeni bir boyut kazanarak imparatorluk bünyesinde yeni müslüman yerleşim bölgeleri meydana gelmiştir.

1866 yılında Prusya'ya karşı yapılan askeri yenilginin ardından Avusturya-Macaristan özellikle Güneydoğu Avrupa'daki siyasi liderliğini ve egemenliğini arttırmak zorunda kalmıştır.

1875-1878 Balkan krizi ve buna bağlı olarak yapılan 1878 Berlin anlaşmasıyla Bosna-Hersek ve diğer bazı Osmanlı eyaletleri, Avusturya-Macaristan askeri idaresine devredilir. Bundan sonraki gelişmelerle, Avusturya-Macar İmparatorluğu ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler değişik boyutlara ulaşır ve askerlik çağındaki erkek Müslümanlar tarihte

² Strobl, A. 1997: Islam in Österreich. Eine religionssoziologische Untersuchung. Frankfurt a. M.: Lang, S.19ff.

ilk kez Avusturya-Macaristan ordusuna katılırlar.³ Muhtemel direnişin kaldırılması ve İslami ibadetler için özel kanunlar getirilir. Bunlar arasında Cuma günlerinin, İslami dini bayram günleri olarak tanınması ve İslami kuruluşların kontrolü için “Reis-ül Ulema” makamı oluşturularak devlet ve İslam arasında kurumsal bir yapının oluşturulması sayılabilir.

Bu alt yapının oluşturulmasından sonra, 1908 yılında Bosna Hersek tamamen Avusturya-Macar İmparatorluğu'na ilhak edilir. Böylece Müslümanlar resmi olarak imparatorluğun bir parçası durumuna gelirler.

1900 yılında Viyana'da (814'ü askeri personel) 889 Müslüman yaşamaktadır. Bosna-Hersek'in ilhak edilmesinden kısa bir süre sonra, Avusturya'da yaşayan Müslümanların temsilcileri Avusturya'daki Müslüman nüfusun yasal olarak tanınması ve örgütsel yapısının tespit edilmesinin yollarını araştırır. Avusturya'nın önemli politikacıları ve hükümet temsilcileri adına bu öneri kabul görür⁴. Uzun süren müzakerelerin ardından, eski bakanlık şefi Max Hussarek von Heinlein başkanlığında Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki bir çalışma grubu, 15 Temmuz 1912'de yürürlüğe giren İslam Yasası'nı hazırlar. Böylece İslam ve Hanefi mezhebi resmi dini cemaat statüsü olarak kabul görür.⁵ Yasanın taslak versiyonunda, örgütsel yapıya ek olarak, evlilik hukuku ve özellikle çok eşlilikle ilgili kurallar ciddi tartışmalara sebep olmuştur.⁶

Bununla birlikte, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması ve Habsburg monarşisinin dağılmasıyla Avusturya'da İslam'ı kurumsallaştırmaya yönelik çabalar sekteye uğramıştır. İslam Yasasının

³ Heine, S./Kohler, R./Potz, R. 2012: Muslime in Österreich. Geschichte – Lebenswelt – Religion – Grundlagen für den Dialog. Innsbruck: Tyrolia. S.116.

⁴ Haine: ege. S.49.

⁵ Potz, R. 1993: Die Anerkennung der islamischen Glaubensgemeinschaft in Österreich. In: Schwartländer, J. (Hgg.): Freiheit der Religion. Christentum und Islam unter dem Anspruch der Menschenrechte. Mainz: Grünewald. S. 135 – 146.

⁶ Strobel: ege. S.42.

uygulanması için gerekli düzenlemeler uygulanmamıştır. Bosna-Hersek'in 1918'de kurulan "SHS – Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına entegrasyonu nedeniyle, ilk başta böyle bir adım atmaya gerek kalmamıştır. Aksine, Birinci Avusturya Cumhuriyeti'nde yaşayan Müslümanların sayısı keskin bir şekilde düştüğü için İslam hukukunun modası geçmiş olup olmadığı sorusu gündeme gelir.⁷ Viyana'da 1920'lerde yaklaşık 1000 Müslüman yaşamaktadır. Sayılarının az olmasından dolayı, hiçbir dini topluluk kurulmamıştır ve Müslüman nüfusun örgütlenme düzeyi oldukça düşük kalmıştır.⁸

1943'teki NSDAP'nin desteğiyle, Müslümanlar Viyana İslam Cemaati (Islamische Gemeinschaft zu Wien) derneğini kurarlar. Ancak 1944'ten sonra bu dernek pek aktif olamamış ve 1948'de dağılmaya başlamıştır.⁹ Savaş sonrası yıllarda, Avusturya'daki Müslüman kurumlara istikrarsızlık hâkimdir. Böylece, 1950'lerin başlarında, Avusturya'daki Müslümanlar için dini dayanışma, sosyal etkinlikler ve destek hizmetleri şeklinde hayırsever amaçlar peşinde koşan "Avusturya Müslümanları Birliği" kurulur.¹⁰

Kurumsal anlamda önemli yenilikler, başta Türkiye ve eski Yugoslavya'dan gelen işçi göçüyle birlikte kendini göstermeye başlar. Hem Türkiye'den hem de eski Yugoslavya bölgesinden gelen büyük işçi göçü nedeniyle, Müslümanlar ciddi bir değişim yaşarlar. Yeni göçle birlikte müslümanların etnik ve kültürel yapıları tamamen yeni bir çehre

⁷ Haine: ege. S.52.

⁸ Sticker, M. 2008: Sondermodell Österreich? Die Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich (Siggi). Klagenfurt/Calvet: Draga. S.35.

⁹ Bali, S. 1995: Zur Geschichte der Muslime in Österreich. Lebensräume und Konfliktfelder. In: Heine, S. et al. (Hgg.): Islam zwischen Selbstbild und Klischee. Eine Religion im österreichischen Schulbuch. Wien: Böhlau. S. 23 – 35.

¹⁰ Bihl, W. 1991: Zur Stellung des Islam in Österreich. In: Österreichische Ost hefte – 33: 3. S. 585 – 597.

kazanır.¹¹ Müslümanlar, çeşitli ülkelerden Avusturya'ya gelseler de, iki ana etnik grup duruma hakim olmuştur: Tarihî kökleri Habsburg Monarşisi'ne dayanan Bosnalı Müslümanların yanı sıra, 1960'larda ve 1970'lerde işçi göçüyle birlikte gelen Türkiye Müslümanları.¹² Türk kökenli Müslümanlar, Avusturya'da yaşayan en büyük Müslüman grubunu oluşturmaktadır.¹³ Bu süre zarfında, Avusturya'da Müslümanların kurumsallaşması ve örgütlenme süreçleri giderek artmaya başlar.¹⁴ Avusturya'daki Müslüman kurumlar için çok önemli bir dönüm noktası, 1962'de Bosnalı entelektüel Smail Balić tarafından, Müslümanlar için Sosyal Hizmet Derneği'nin (*Moslemischen Sozialdienst*) kurulmasıyla başlamıştır. Tümüyle Avusturya'nın Müslüman temsiliğini oluşturmak için devlet nezdinde yapılan başarısız girişimden sonra, 1971'de Balić devletin 1912 İslam yasası çerçevesinde Müslümanların tanınması için resmi bir müracaatta bulunur (Balić 1995). Bu müracaat, ancak Avusturya İslam Cemaati'nin (*IGGiÖ= Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich*) kurulmasıyla, nihayet 2 Mayıs 1979'da karara bağlanır (Heine vd., 2012: 56). O zamandan beri, yasal olarak tanınan bu dini topluluk, kamu hukuku altındaki bir kurum ve Avusturya'da İslam'a özgü konularda müzakere ve diyalog ortağı olmuştur.¹⁵

IGGiÖ'nün kurulmasıyla müslümanlar için ortaya çıkan en önemli imkân, devlet okullarında İslam'ın zorunlu ders olarak okutulmasıdır. 1982/83

¹¹ Dornig, N. 2006: Die Zweite Generation und der Islam in Österreich. Eine Analyse von Chancen und Grenzen des Pluralismus von Religionen und Ethnien. Graz: Grazer Universitätsverlag. S.135.

¹² Aslan, E. 2008: Religiöse Erziehung der Muslime in Österreich. In: Österreichisches Archiv für Recht & Religion – 55: 1. S. 1 – 13.

¹³ Schmied, M. 2005: Islam in Österreich. In: Feichtinger, W./Wanker, S. (Hgg.): Islam, Islamismus und islamischer Extremismus. Wien: IFK. S. 189 – 206.

¹⁴ Aslan, E./Ercan Alkali, E./Kolb, J. 2015: Imame und Integration. Wiesbaden: Springer VS. S.68ff.

¹⁵ Sticker, ege. S.1.

okul yılından bu yana Avusturya'daki devlet okullarında İslam Dini Eğitim (IRU) dersleri verilmektedir.¹⁶

Avusturya'da Müslüman Varlığının Aktüel Durumu

2001 yılında yapılan son nüfus sayımından sonra, Avusturya'da resmi sayım yapılmadığından vatandaşların dini ve mezhebi hakkında resmi bir istatistik mevcut değildir. Ednan Aslan, Jonas Kolb ve Erol Yıldız'ın bu konuda 2017 yılında yayınladıkları veriler şu ana kadar bu konuda en tutarlı veri olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Buna göre 2012 yılına kadar yapılan istatistik hesaplara göre Avusturya'da 573.876 Müslüman yaşamaktadır. Bu sayı 2014 ve 2015 yıllarında özellikle Afganistan, Suriye ve Irak'tan gelen büyük göç dalgasıyla birlikte 700.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁶ Strobel, Age. S. 524.

¹⁷ BKA. Aslan, E., Jonas, K., Yıldız, E. 2017: Muslimische Diversität- Ein Kompass zur religiösen Alltagspraxis in Österreich. Wiesbaden_ Springer.

Tablo 1. Kronolojik Olarak Avusturya'da Müslümanların Tarihi

1878	Bosna-Hersek'in ve balkanlardaki eski Osmanlı eyaletleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idaresine geçti; Sancak'ın Avusturya-Macaristan birlikleri tarafından işgal edildi.
1879	Osmanlı İmparatorluğu ile Sözleşme, Bosna-Hersek'te dini özgürlüğü güvence altına aldı
1880'den itibaren	Müslümanlar İmparatorluk ordusuna katılıyor ve Bosna-Hersek'teki İslam Cemaati Yeniden düzenleniyor.
1908	Eski Osmanlı vilayetlerinin ve Bosna-Hersek'in Habsburg monarşisiyle resmen katılması; Avusturya-Macaristan birliklerinin Sancak'tan geri çekilmesi
1912	İslam Hukuku yürürlüğe girdi (İslamgesetz). Hanefilik mezhebi dini bir topluluk olarak kabul edilir ve Avusturya'daki tanınmış diğer dini cemaatlerle eşit haklara kavuşur.
1918	Birinci Dünya Savaşı ve Habsburg monarşisinin çöküşünden sonra, Bosna-Hersek de Müslümanların yaşadığı bölgeler yeni kurulan "SHS – Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı" devletinin bir parçası oldu.
1932	Savaş sonrası ilk yıllar ve İslam dini cemaatinde tarihi değişimler
1960'tan itibaren	Türkiye'den ve eski Yugoslavya'dan Avusturya'ya işçi göçü ve böylece Müslüman toplulukların büyümesi
1962	Smail Balić tarafından "Müslümanlar İçin Sosyal Hizmet" derneği kuruldu.
1979	Avusturya'daki İslam Dini Topluluğu (IGGIÖ) resmi olarak tanındı ve İslam devlet tarafından diğer dinlere tanınan haklara sahip oldu
1980'den başlayarak	Özellikle eski Yugoslavya cumhuriyetlerinden, Orta Doğu, Çeçenistan ve Türkiye'den siyasi, etnik veya dini nedenlerden dolayı başlayan Müslüman göçü
2013	Avusturya'da İslami Alevi Cemaatinin (ALEVI) Avusturya'da tarafından tanınan ikinci İslam i bir cemaat olarak kurulması
2014	Suriye, Irak, Afganistan, Pakistan, Eritre, Somali'den savaş nedenleriyle başlayan göç
2015	Yeni İslam yasasının kabulü

Aşağıdaki grafikte 2012 yılına göre müslümanların geldikleri ülkeler ve yaşadıkları eyaletlere göre dağılımını gösterilmektedir.

Staats- bürgerschaft	Bundesland	Burgen- land	Kärnten	Nieder- österreich	Ober- österreich	Salzburg	Steier- mark	Tirol	Vorarl- berg	Wien	Gesamt
Österreich		3.013	5.439	29.133	38.522	12.194	13.006	20.020	20.469	105.728	247.524
Türkei		978	990	18.690	21.920	7.776	6.751	13.892	16.541	51.736	139.274
Bosnien-Herzegowina		740	5.825	7.760	16.045	6.917	7.242	3.218	2.221	11.830	61.798
Mazedonien		246	136	4.422	3.252	754	733	67	183	8.215	18.008
Ex-Jugoslawien		461	1.411	4.860	6.821	2.004	3.565	582	293	5.988	25.985
Albanien		12	32	202	143	70	207	21	14	482	1.183
Schiltisch geprägte Länder		94	114	463	741	582	415	209	99	6.881	9.598
Naher Osten		100	401	674	797	636	1.279	454	178	3.617	8.136
Zentralasien		360	498	2.165	2.255	1.155	1.903	748	248	7.617	16.949
Russische Föderation		408	1.269	4.004	4.173	1.440	3.667	1.078	1.626	10.710	28.375
Nicht relevante Staaten		485	941	2.840	2.467	918	2.013	1.234	649	3.027	14.574
Staatenlos		82	159	482	419	156	342	208	110	514	2.472
Insgesamt		6.979	17.215	75.695	97.555	34.602	41.123	41.731	42.631	216.345	573.876

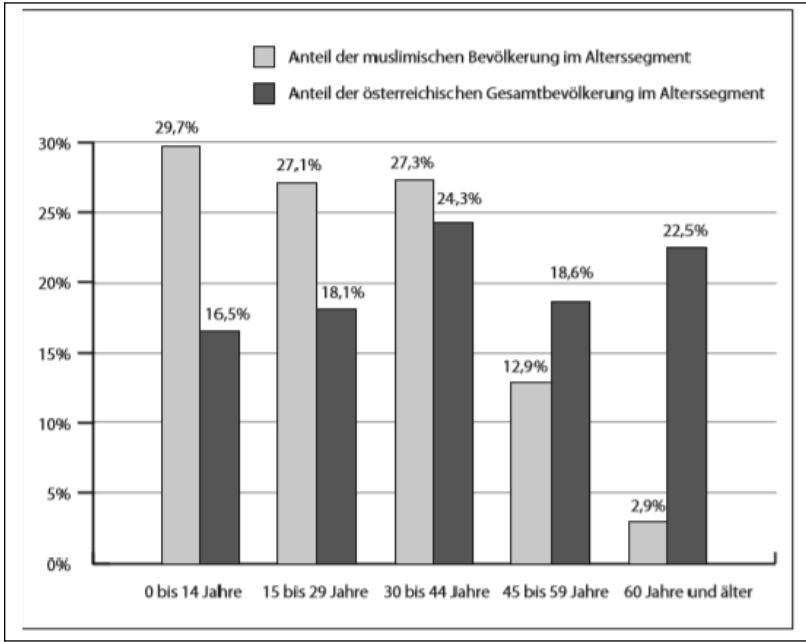
Kaynak: Aslan, E. ve diğerleri 2017, Sh. 43.

Bu grafiğe göre Müslüman nüfusun büyük çoğunluğunu Avusturyalı Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu sayının yüksek olmasının sebebi özellikle Avusturya vatandaşlığına geçen Müslümanların sayısının (274.524) artış göstermesidir. Bu rakamı Türkiye'den gelen Müslümanlar takip etmektedir (139.274). Bosna-Hersekli (61.798), Makedonyalı (18.008), Eski Yugoslavyalı (25.985), Arnavut (1.1183), Şii Müslümanlar (9.598) ve bunlara ek olarak çoğunluğunu Çeçenistan'dan gelen Müslümanların oluşturduğu Rusya'dan gelen Müslümanlarla (28.375) tablo tamamlanmaktadır.

Bundesland	Zahl der muslimischen Religionsangehörigen 2001	Zahl der muslimischen Religionsangehörigen 2012	Anteil an der Gesamtbevölkerung 2012	Zuwachs von 2001 bis 2012
Wien	121.149	216.345	12,5%	+78,6%
Vorarlberg	29.334	42.631	11,5%	+45,3%
Tirol	27.117	41.731	5,8%	+53,9%
Steiermark	19.007	41.123	3,4%	+116,4%
Salzburg	23.137	34.602	6,5%	+49,6%
Oberösterreich	55.581	97.555	6,9%	+75,5%
Niederösterreich	48.730	75.695	4,7%	+55,3%
Kärnten	10.940	17.215	3,1%	+57,4%
Burgenland	3.993	6.979	2,4%	+74,7%
Österreich	338.988	573.876	6,8%	+69,3%

Kaynak: *Kaynak: Aslan, E. ve diğerleri 2017, Sh. 45.*

Yukarıdaki grafik, Müslümanların 2001 ve 2012 yılları arasında eyaletlere göre artma oranlarını göstermektedir. Buna göre özellikle Steiermark, yüzde 116,4'lük bir artışla en önde gelmektedir. Bunu yüzde 78,6 ile Viyana, yüzde 45,3 ile Vorarlberg eyaleti, yüzde 53,9 ile Tirol ve diğer eyaletler takip etmektedir. Genel olarak Müslüman nüfusta yüzde 69,3'lük bir artış görülmektedir. Bu sayılara 2014 ve 2015 yıllarındaki göç ilave edilirse, son 15 yıldaki Müslüman nüfusundaki artış yüzde 80 oranına ulaşmaktadır. İleride de üzerinde duracağımız gibi bu artış halen aktüel politik tartışmaların merkezini oluşturmaktadır.

Kaynak: Aslan, E. ve diğ erleri 2017, S. 46.

Yukarıdaki grafikteki verilerine göre Müslüman nüfusunun büyük bir oranını gençler oluşturmaktadır. 0-14 yaşları arasındaki Müslümanlar yüzde 29,7 iken, bu oran Avusturya genelinde sadece yüzde 16,5 oranındadır. 15-29 yaşları arası Müslümanlar yüzde 27,1 iken, bu oran genel Avusturya düzeyinde yüzde 18,1 oranındadır. 30-44 yaşları arasında Müslüman oranı yüzde 27,3 iken, genel Avusturya düzeyinde yüzde 24,3 düzeyindedir. 60 yaş üzeri Müslümanların oranı yüzde 2,9 iken, bu oran genel Avusturya düzeyinde yüzde 22,5 oranındadır. Demek ki Avusturya’da yaşayan Müslümanlar genç bir nüfus potansiyeline sahip bulunmaktadır.

Müslümanların Dini Kurumları

İslam'ın 1912 yılından beri resmi dini kurum olarak tanınmasıyla, "IGGiÖ - Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich" (Avusturya İslam Cemaati) Müslümanların oluşturduğu kurumlar arasında özel bir yere sahiptir. Yukarıda kısaca değinildiği gibi bu kurumun yeni Avusturya şartlarında şekillenmesi uzun bir uğraşı gerektirmiştir.

Dini Cemaatlerin Resmen Tanınmaları¹⁸

Devlet yasasının 15. Maddesi, dini cemaat ve kiliseleri kendisinin bir parçası olarak kabul etmektedir. Bir cemaatin devlet tarafından tanınmaması o cemaatin ferdi özgürlüklerinin elinden alınması anlamına da gelmemektedir. Devlet tarafından tanınmak cemaatlere, hukuki partnerlik statüsü vermekte ve devlet-cemaat ilişkilerini düzenlemektedir. Cemaat ve kiliselere resmi olarak tanınan haklar şunlardır: Açıktan dini ibadet hakkı, kendi üyelerini temsil hakkı, devlet kurumu olma hakkı (*Körperschaft des öffentlichen Rechts*), kendi iç işlerinde özerklik hakkı, vakıf ve fonları koruma hakkı ve özel okul açma hakkı.

İslam cemaatinin tanınması, geçmişe dayanmakla birlikte uygulamaya geçmesi uzun bir zaman almıştır. 1874 yasasına göre 1912'de tanınan İslam cemaati, belli bir dönem boyunca işlevsiz kalmıştır. Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eline geçmesiyle birlikte, İslam'ın tanınması folklorik bir mana ifade ediyordu. Müslümanların çeşitli milletlerden Avusturya'ya gelip yerleşeceklerini dönemin hukukçuları muhtemelen öngörememişlerdi. Müslüman hukukçular da Müslümanların, kendilerine ait olmayan bir toplumda bu denli uzun kalıp orayı yurt edinmelerini uygun görmemişlerdi. Kanuna rağmen Müslümanların Avrupa'da ciddi bir entegrasyon sorunu olarak

¹⁸ Avusturya'da 14 dini Cemaat ve kilise resmen tanınmıştır. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız: www.kirce.at

görölmeleri bu sorunun hala devam ettiğini göstermektedir. Müslömanların mevcut hukuksal yapıya entegre olmasını isteyen hukukçular, bu tanınmanın, bazı hukuksal çelişikleri de beraberinde getireceğinin farkındaydılar. Bundan dolayı devlet yasalarına ters düşen uygulamaların, “tanınma” kapsamının dışında tutulması isteniyordu.¹⁹

70’li yıllarda bu tanınma uygulamaya geçirilmek istendiğinde sorunlar daha belirgin bir hale geldi. İslam ve Seküler toplum arasındaki hukuk ve yaşam anlayışı farklılıkları devletin bu kararı uygulamaya geçirmesini engelliyordu. Bu sebepten olsa gerek ki, Avusturya devleti aynı dönemde Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan çok evlilikle alakalı bir bilirkişi raporu isteme gereği duymuştur. Bu raporda çok evliliğın uygulanması gereken bir dini zorunluluk olmadığı bildirilmektedir.²⁰ Bunun dışında Hanefi Mezhebi’nden olmayanların da bu haklardan istifade edebilmesi çeşitli mahkeme kararlarını gerekli kılıyordu. Mevcut yasaya göre, diğere mezhep mensuplarının din derslerine katılması mümkün değildir. Bu sorun da mahkemeleri yoğun bir şekilde meşgul etmiştir.

Büyük uğraşlardan sonra 1979 yılının Mayıs ayında bugünkü İslam cemaati ortaya çıkmıştır. Dini cemaatin başkanı bir heyet tarafından seçilmektedir. Heyet ise değişik cemaatlerin seçim ve tasvibiyle oluşmaktadır. Seçimin tam demokratik olduğu söylenemez. Fakat büyük cemaatlerin uzlaşmasıyla oluştuğu söylenebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı bu kurumu ancak 2012 yıllarından itibaren kabul etmiş ve beraber çalışmaya başlamıştır. Bu tarihten önce Türk Müslömanları kendilerinden başka kimsenin İslam’ı temsil etme haklarının olmadığını iddia ediyorlardı.

¹⁹ Bu konuda: Gampl, I.: ege., geniş bilgi ve kaynak vermektedir.

²⁰ Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı: AZ.: Din Is. Y. Kral. Bank. D/1.3/72). Bu Belge rahmetli Smail Balım tarafından bu makalenin yazarına gönderilmiştir.

1912 tarihli İslam tanınma yasası, 2015 yılında yeniden düzenlenerek daha açık bir hale getirilmiş ve uzun süren tartışmalara sebep olmuştur.²¹ Bu yeni düzenlemeyle birlikte IGGiÖ'nün kurumsal durumu güçlendirilirken, sorunlu birkaç mesele de yasaya dâhil edilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Alevi cemaatinin de bu yasaya dâhil edilmesi ve camilere dışardan imam ve finans kaynaklarının gelmemesi yasağının konulması olarak görülebilir.²² Özellikle Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden Avusturya'ya gelen imamlara büyük sorun çıkaran bu yasa, Türkiye ve Avusturya arasındaki ilişkilerde sıkıntılı bir süreci başlatmıştır.²³ Türkiye devleti, bunu Diyanete karşı yapılan ve adil olmayan bir kanun olarak algılamıştır.

Okullarda Din Dersleri

1949 senesinde uygulamaya konulan din dersleri yasası okullardaki din derslerinin hukuki durumunu belirlemektedir.²⁴ Din dersleri yasasının anayasal alt yapısını devlet kuruluş yasası (Staatgrundgesetz 1867)²⁵ belirlemektedir. Özellikle bu yasanın 15. maddesi din derslerinin ana karakterinin ne olacağını açıklamaktadır:

15. Madde (StGG)

“Tanınan her kilise ve dini cemaat devlet okullarında din özgürlüğüne sahiptir. Cemaatler işlerini kendileri organize ve idare ederler. Cemaatler kendi kültürlerinde, ders ve hizmetlerinde özgürdürler, fakat

21

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20009124>

https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Integration/Islamgesetz/Islamgesetz_2015_Tuerkisch_Zusammenfassung.pdf (15.04.2019).

22 <http://www.diken.com.tr/avusturyada-islam-yasasi-onaylandi-diyamet-artik-turkiyeden-imam-gonderemeyecek/> (19.04.2019).

23 <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1047575-diyamet-isleri-baskani-mehmet-gormez-islam-yasasi-avusturyaya-yakismadi> (19.4.2019).

24 <http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (25.10.2007).

25 <http://www.internet4jurists.at/gesetze/stgg.htm> (25.10.2007).

her toplum ferdi gibi onlar da işlerini mevcut yasaları içerisinde yürütürler."²⁶

Yine aynı yasanın 17. maddesi: "*Devlet okullarındaki din derslerinin sorumlusu tanınan kilise veya dini cemaattir.*"²⁷

Anayasanın 149. maddesine göre, 1867 tarihli devlet kuruluş yasası anayasanın bir parçasıdır.

Bu yasalara ilaveten Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bunun ilave protokolünün II. maddesi, Avusturya vatandaşlarına dini eğitim ve öğretim imkânını garantilemektedir.²⁸ Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Avusturya'daki din dersleri devletin değil, kilise veya dini cemaatlerin idare ve kontrolünde bir uygulamadır.

Devlet yasasının 17. maddesine göre din derslerinin uygulamasında da dini cemaat ve kiliseler sorumludur. Devlet sadece en üst düzeyde dersin işleyişinden ve anayasal içeriğinden sorumludur.²⁹

Bu sorumluluk çerçevesinde; din dersi müfredatının oluşturulması, ders kitap ve metodlarının tesbiti ve işleyişin din dersi müfettişleri³⁰ tarafından

²⁶ Artikel 15.

Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgesellschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, ordnet und verwaltet ihre inneren Angelegenheiten selbständig, bleibt im Besitze und Genusse ihrer für Kultus-, Unterrichts- und Wohltätigkeitszwecke bestimmten Anstalten, Stiftungen und Fonds, ist aber, wie jede Gesellschaft, den allgemeinen Staatsgesetzen unterworfen.

²⁷ Artikel 17.

Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei. Unterrichts- und Erziehungsanstalten zu gründen und an solchen Unterricht zu erteilen, ist jeder Staatsbürger berechtigt, der seine Befähigung hiezu in gesetzlicher Weise nachgewiesen hat. Der häusliche Unterricht unterliegt keiner solchen Beschränkung. Für den Religionsunterricht in den Schulen ist von der betreffenden Kirche oder Religionsgesellschaft Sorge zu tragen. Dem Staate steht rücksichtlich des gesamten Unterrichts- und Erziehungswesens das Recht der obersten Leitung und Aufsicht zu.

²⁸ Art.II, Z.7 des Bundesverfassungsgesetzes BGB. RN.59/1954

²⁹ Haber, G. 1995: Der Religionslehrer im Spannungsfeld zwischen kirchlichem und staatlichem Rechts. Linz: Lineer Kanonistische Beiträge 3. S. 94-

³⁰ İslam cemaatinin 2005 yılına kadar bir müfettişi bulunmaktaydı. Şu anda bu sayı 8'e çıkmıştır. Müfettişler Bakanlık görevlileridirler, fakat Dini cemaatler tarafından göreve alınırlar

kontrol edilmesi de dini cemaatlerin görevi olarak görülmektedir. Devlet sadece din dersi ve din dersi öğretmenlerinin disiplin ve organize işlerine bakmaktadır.³¹

Din dersi kitap ve müfredatları devlet bakanlığı tarafından resmi gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmesine rağmen, devletin iznine tabii değildir. Ders öğretmenlerinin de durumu böyledir. Öğretmenler dini cemaatlere karşı sorumludurlar. Fakat ders malzeme ve kitaplarının devlet yasalarına ters düşmemesi gerekmektedir.³²

Din derslerinin somut işleyişini ve okullardaki yerini “Din Dersi Yasası (Schulunterrichtsgesetz)” düzenlemektedir.³³ Çeşitli değişikliklere rağmen bu yasa savaştan sonra oluşturulan ilk yasadır.³⁴

Din dersi yasasına göre, her öğrencinin kendi dinine göre devlet okullarında din dersi görmesi onun tabii bir hakkıdır. Bu hakkı kullanmanın önemli bir şartı öğrencinin mensup olduğu dini cemaatin devlet tarafından tanınmış olmasıdır.³⁵

Böylece din dersleri devletin bütün okullarında ve özel okullarda mecburi ders hükmündedir. Özel okullarda, çeşitli din mensuplarına din dersi organize etmek zorundadırlar. Kilise okullarına giden müslüman veya

ve dini cemaatlere karşı da sorumludurlar. İşe alınmalarında mesleki beceri gerekli değildir. Sadece belli bir dönem öğretmenlik yapmaları gerekmektedir. Mesleki becerilerine Cemaatler karar verirler.

³¹ Schwendewein, H. 1989: Die rechtliche Situation des Religionsunterricht in Österreich, in: Biesinger, S. 1989: Religionsunterricht heute. Freiburg u.a.: Herler. S.264-267.

³² Devletin din becerisi olmadığından dini içeriklere karışmamaktadır. Fakat mevcut yasalara ters düşen dini içerikler müfredat ve kitaplarda bulunmamalıdır. İleride İslam şeriatı, ceza ve aile hukuku arasındaki sorunları gündeme getireceğiz.

³³ <http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (25.10.2007)

³⁴ Huber, G. 1995: Der Religionslehrer im Spannungsfeld zwischen kirchlichem und staatlichem Recht. Linz: Linzer Kanonistische Beiträge 3. S. 46

³⁵ RelUG, 1, (1):

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009217> (19.04.2019).

diğer dinlere mensup öğrenciler de din dersi hakkına sahiptirler ve din derslerini okulların organize etmesi zorunluluğu vardır.

Öğrenci velileri isterlerse çocuklarını din derslerine göndermeyebilirler. Bunun için süre yasaya göre 10 gündür, fakat dini cemaatlerin de onayıyla bu süre 2005 yılından sonra beş güne düşürülmüştür. Bu süre içinde öğrenci, derse girmek istemediğini okul idaresine bildirmek zorundadır. Almanya'dan farklı olarak, Avusturya'da da kayıt sildirmek gerekliliği vardır. Kaydını sildirmeyen her öğrenci kayıtlı kabul edilmektedir. 14 yaşından sonra ise öğrenciler derse katılıp katılmayacaklarına kendileri karar vermektedirler.

Eğer din derslerine bir sınıfın mevcudunun yarısından daha az sayıda öğrenci katılıyorsa, bu durumda diğer sınıflardaki öğrenciler birleştirilerek ders yapılır. Özellikle azınlık dinlerine mensup olanlar için bu tür uygulamalar söz konusu olmaktadır. Birçok cemaat sınıfların dışında değişik okulları da bir araya getirmek zorunda kalmaktadırlar. Yasa, küçük cemaatlerin büyük cemaatlere karşı korunmaları için onların özel durumlarının göz önünde bulundurulmasını istemektedir.³⁶

Dini cemaatler din derslerinin yanında dini ayin ve ibadetler de yapabilirler. Bu tür ayinler din dersi olarak kabul edilmemekle birlikte Okul Yasası'nın 46. maddesine göre özel bir statüye tabidirler.³⁷

Din derslerinin okullardaki kalite kontrolü dini cemaatler tarafından atanan ve atanmaları devlet tarafından kabul edilen, maaşları devlet tarafından karşılanan din müfettişlerine aittir. Aynı şekilde ders malzemeleri ve kitapları, öğretmenlerin masrafları tamamen devlet tarafından karşılanmaktadır. Öğretmenlerin yeterlilik imtihanlarını dini cemaat yapmakta ve öğretmenlere çalışma yetkisi vermektedir. Belli

³⁶ GampI, I. 1971: Österreichisches Staatskirchenrecht. Wiesbaden: Springer. S.104

³⁷ <http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (25.10.07)

okulları bitirmiş olmak, diploma sahibi olmak cemaatlerin bu yetkisini elinden almamaktadır. Dini cemaatler diplomasız öğretmenlere de görev verebilir. İslam derslerini bazı bölgelerde ev hanımları dahi vermektedir ki, bu meseleye tekrar döneceğiz.

Öğretmenler görevlerini, okul yasaları çerçevesinde yapmak zorundadırlar. Avusturya vatandaşı olmayan öğretmenlerin din dersi vermesi özel izne tabidir. Esas olan öğretmenlerin Avusturya vatandaşı olmasıdır.

Öğrenciler ve aileleri bu yasalar çerçevesinde dini bayramlarında okula gitmeyebilirler. Bundan dolayı okullar, dini cemaatlerin beyanına göre bayram ve özel günler hakkında zamanında bilgilendirilmiş olurlar.

Kısaca hukukcu Stein'in da söylediği gibi din dersleri okullardaki kilise olarak görülebilir. Müslümanlar söz konusu olduğunda ise okullardaki camii de denilebilir.³⁸

Devlet bu şekilde, çoğulculuğu bünyesinde toplayarak seküler bir toplumda yaşamayı kolaylaştırmaktadır. Bütün bunlar cemaatleri topluma karşı daha fazla sorumlu duruma getirmektedir. Cemaatler kendilerinin dışında toplum değerlerinin yaşamasında da önemli bir rol üstlenmektedirler. Çok kültürlü bir toplumda ortak değerleri ahlaki değer olarak kendi yapılarına entegre ederken, bu değerlerin yaşaması için de gayret göstermiş olmaktadır.

³⁸ Stein, A. 1990 : Religionsunterricht in Österreich, in: Schwarz, K.: Kirchenrecht und theologische Verantwortung. Wien: Verlag des Verbandes der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs. S. 183ff

Dini Cemaat ve İslam Dersleri

Bütün Avrupa'da olduğu gibi Avusturya'da da kurumsal İslam ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunların başında İslam'ın seküler toplumda çalışma geleneğinin olmaması gelmektedir.

Bundan dolayı olacak ki, Avusturya İslam Cemaati'nin devlet tarafından tanınma sürecininin sonuçlanmasının ardından cemaat içi tanıma krizi başlamıştır. Halen devam eden bu krizde Müslümanların kafasında dar cemaat anlayışından, geniş devletin muhatabı olan cemaat anlayışına geçiş, çeşitli nedenlerden dolayı gecikmektedir.

Avusturya İslam Cemaati bu zor iç şartlara rağmen küçümsenmeyecek bir gayret ile çalışmalarını sürdürmektedir. Bu sorunların başında elbette ki dini cemaati oluşturan derneklerin tümünün halen geldikleri ülkelerin etkisinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu dernekler Avusturya'daki müslümanların geleceklerinden önce kendi teolojik ve ideolojik beklentilerine öncelik vermektedirler. Bu durum da yapılan çalışmaların ve çalışanların kalitesine ciddi oranda etki etmektedir.

Şu anda 76.645 müslüman öğrenci, 2297 devlet okulunda din dersi almaktadır. Bu da devlet okullarının yüzde 30'luk bir bölümünü kapsamaktadır. 608 öğretmen din dersi öğretmeni olarak çalışmaktadır. Bu çalışmaları 8 müfettiş teftiş etmektedir. Okutulan ders kitapları ücretsiz olarak dağıtılmaktadır (Cemaatin kendi verileri).

Devlet okullarındaki din derslerinin yanı sıra cemaatin özellikle diğer okullara gidemeyen kız çocukları için bir meslek okulu³⁹ ve cemaati izniyle çalışan 6 özel ilk ve ortaokul düzeyinde islami okullar mevcuttur.

³⁹ <http://www.bif-fachschule.at/> (19.04.19)

Din dersi öğretmenlerinin eğitimi

Öğretmenler Bachelor-tahsilini cemaatin diğer din mensuplarıyla beraber yürüttükleri din öğretmen yüksek okulunda⁴⁰ yapmaktadırlar. Buranın mezunları liselerde öğretmenlik yapmak isterlerse Viyana Üniversitesinde Master⁴¹ tahsillerine devam etmektedirler. Öğretmenlik yüksek okulundan mezun olanlar ortaokul ve ilkokullarda din dersi vermektedirler. Üniversite mezunları ise liselerde ders verebilirler. Fakat sadece akademik yeterlilik din dersleri için yeterli değildir. Cemaatin kararı belirleyicidir.

Diğer İslami Kurumlar

Bu kurumların yanı sıra hapisane ve hastanelerde yapılan manevi danışmanlık (İslamische Seelsorge) kurumunun önemini vurgulamak gerekir. Bu kurum İslam Yasasının 3,§ 11 maddesi gereği hapisane ve hastanelerin yanı sıra Ordu'da da müslüman askerlere manevi danışmanlık hizmetleri vermektedir.⁴²

Camiiler

Avusturya'da İGGiÖ resmi bir tavan kuruluşu durulandır. Müslümanların dini yaşamı camilerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle Müslümanların günlük hayatında camiiler önemli bir yer almaktadır. Avusturya'da 350 civarında caminin olduğu tahmin edilmektedir. Yeni İslam Yasasına göre İGGÖ'nün izni olmadan camii ve dini kurum açmak mümkün değildir. Camii sayısı olarak en fazla Avusturya'da ATİB⁴³ adı altında faaliyet gösteren Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 65 camii gelmektedir. Bunu

⁴⁰ <https://kphvie.ac.at/?id=1075> (19.04.19)

⁴¹ <https://iits.univie.ac.at/> (19.04.19)

⁴²

<http://www.derislam.at/iggo/index.php?c=content&cssid=Islamische%20Seelsorge&navid=253&par=300> (19.04.19).

⁴³ <https://atib.at/startseite/> (13.04.2019).

IGMG (İslam Toplumu Milli Görüş), Bosna Hersek Riyasetine bağlı camiiler, Süleymancı olarak bilinen İslam Kültür dernekleri, Arnavut ve Arap kökenli Müslümanların oluşturdukları camiiler gelmektedir. Son göçle birlikte özellikle Afganistan'dan gelen Şii Müslümanların sayısının artmasıyla birlikte sayıları az olan Şii camilerde yeni bir canlılık ve çoğalma gözlemlenmektedir.⁴⁴

Camiilerdeki İmamların neredeyse tamamı dışardan gelen ve tahsillerini değişik ülkelerde yapan kişilerden oluşmaktadır. Bunların dil ve mesleki becerileri buradaki beklentileri karşılamaktan çok uzaktadır. Bu durum birçok politik tartışmalara sebep olmaktadır. Fakat imamları istihdam eden camilerin bu durumu kısa zamanda değiştirmelerinin önünde ekonomik nedenlerin yanı sıra, değişik politik ve ideolojik nedenler yatmaktadır. Avusturya devletinin Viyana⁴⁵ ve İnnbruck⁴⁶ üniversitelerinde oluşturduğu yeni teolojik bölümlerin mezunlarının gerçekten bu tür derneklere kabul görüp görmeyeceklerini önümüzdeki zaman gösterecektir.

Sorunlar ve Umutlar

Çoğulcu ve seküler toplumlarda dinler için, belli bir toplumsal yer belirlenmiştir. Bu belirleme özellikle Kilise ve devlet arasında yapılan anlaşmalarla sağlanmıştır. Bu anlaşmaların öncesinde kiliseler kendilerin seküler bir toplumdaki yerini belirleyen yeri isteyerek veya istemeyerek kabul etmek zorunda kalmıştır ve şu an kilise ile devlet arasında herhangi bir kurumsal sürtüşme mevcut değildir. Batı'daki dinlere verilen değer dinlerin kendilerinden kaynaklanan nedenlerden ziyade aydınlanma çağıyla birlikte oluşan anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kilise ve devlet arasındaki ilişkileri din değil, devletin kendi değerleri

⁴⁴ <https://www.islam-landkarte.at/> (13.04.2019).

⁴⁵ <https://iits.univie.ac.at/> (19.04.19)

⁴⁶ <https://www.uibk.ac.at/islam-theol/index.html.de> (13.04.2019).

belirlemektedir. Bu değerlerin oluşmasında Hıristiyanlık ve Yahudiliğin belirleyici olduğu iddiası da devletin kendi yorumudur.

Bu bitmiş yapı içerisinde İslam kendine belirlenmiş bir yere ister istemez oturmak zorunda kalmıştır. Bu karşılaşmaya ne İslam ne de batılı devletler hazır durumdaydı. Fakat her geçen gün, bu ortak çalışmaya yeni bir şekil vermektedir. İslam seküler bir yapı içerisinde yeni bir identitet (aidiyet) oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu noktada Avrupa İslamı, laik İslam, Avrupa yüzü İslam tartışmalarını bir yana bıraksak bile, bu oluşumun, İslam'ı tanımadığı sorunlarla karşı karşıya getirdiği gerçeği değişmemektedir.

Müslümanların batılı manada kurumsallaşmasının önündeki en büyük engel, müslümanların kendi geleneklerinde böyle bir uygulamanın olmamasından kaynaklanmaktadır. Müslümanlar bitmiş ve oldukça uzmanlaşmış bir devlet ve kilise ilişkisinde kendilerine ayrılan rolü hala anlamış gibi görülmemektedir. Çünkü İslam'ın seküler bir toplumdaki yerinin belirlenmesi ciddi bir cemaat içi tartışmayı gerekmektedir. Diğer bir ifadeye Kur'an ve Sünnet'in seküler ve çoğulcu bir toplumdaki yerinin ne olacağı henüz bir belirlilik kazanmamıştır. Bu noktada tek yorumda birleşme imkânları olmayan cemaatlerin iç tartışmaları, bu neticeye varmayı oldukça güçleştirmektedir.

Bunu ötesinde dini grup ve derneklerin genelde ülke dışından gelen politik ve ideolojik akımların etkisi altında olmaları yöreselleşmeyi ciddi bir şekilde engellemektedir.

Bunların ötesinde Batı Avrupa'da ve özellikle Avusturya'da gelişen İslam karşıtı söylem ve aşırı sağcı partilerin güç kazanması müslümanların kendi içlerinde oluşturmak istedikleri kritik tartışma ortamını oldukça zorlaştırmaktadır. Böylece objektif bir tartışma imkânı ne müslümanlar arasında ne de geniş toplum düzeyinde imkânsız bir hale gelmektedir.

Korku ve endişe var olan izolasyonu biraz daha güçlendirmektedir. Bu izolasyondan en fazla buradaki göçmeler üzerinde etkili olmak isteyen dış devletler istifade etmektedirler. Çünkü izolasyon'da yaşayan gruplara ulaşmak bu tür devletler için daha kolay görünmektedir.

Bu süreçte müslümanların geleceği noktasında devlet okullarında verilen din dersleri önemli bir konum kazanmaktadır. Çünkü din dersleri daha yöresel ve Avusturya'da yaşayan müslümanların ortak değerlerini daha ön plana çıkararak gelecek projelerinin alt yapısını oluşturabilir. Fakat bu noktada çocuklarını din derslerine gönderen velilerin ve İslami cemaatin gelecek beklentileri arasındaki farkı göz ardı etmemek gerekir. Veliler din derslerinden camii fonksiyonunu beklemektedirler. Din derslerinin seküler toplumdaki yeri veliler tarafından henüz tam algılanmış durumda değildir. Müslüman veliler devletin kendilerine verdiği bu hakkın bir karşılığının olduğunu anlamakta zorlanıyorlar.

Devletin ve derneklerin beklentileri arasında kalan dini Cemaat sürekli kısa vadeli kararlar vererek uzun vadeli kararların verilmesinde çekimser kalmaktadır. Grup kayırmaları, güçlülerin beklentilerinin gerçekleştirilmesi kalitenin yükselmesini engellemektedir.

Bütün bu sorunlar Avusturya devleti ve müslümanların arasında kalıcı bir güvenin oluşmasını engellemektedir. Bu gerginlik sağ partilerin güçlenmesiyle daha da güçlenmekte ve diyalog ortamını imkânsız bir hale getirmektedir.

Sıraladığımız sorunları artırmak mümkündür. Bu sorunların üstesinden gelmesi beklenen entellektüel yapı ise Avrupa'da henüz oluşmuş değil. Özellikle Almanca konuşulan müslümanlara ait kurumlarda, profesyonel eleman bulma sorunu oldukça büyük bir meydan okuyuş olarak durmaktadır.

Eğer müslümanlar kendi sorunlarını çözerek seküler bir toplumla demokratik bir barış oluşturabilirlerse, Avrupa'daki İslam'ın geleceğinden umutlu olabiliriz. Bu da yeni bir din anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu anlayışın oluşması azınlık toplumları için oldukça zor bir görev olacaktır. Azınlık Müslümanları yine yoğun bakımdaki bir hasta gibi yaklaşmakta ve yeni açılımlara hep soğuk bakmaktadırlar. Böylece toplum ve müslümanlar arasındaki mesafe büyümekte ve müslüman toplumun paralel yaşama sınırları her gün biraz daha daralmaktadır.

KAYNAKLAR

Aslan, E. 2008: Religiöse Erziehung der Muslime in Österreich. In: Österreichisches Archiv für Recht & Religion – 55.

Aslan, E., Jonas, K., Yildiz, E. 2017: Muslimische Diversität- Ein Kompass zur religiösen Alltagspraxis in Österreich. Wiesbaden: Springer VS.

Aslan, E./Ercan Alkali, E./Kolb, J. 2015: Imame und Integration. Wiesbaden: Springer VS.

Bali, S. 1995: Zur Geschichte der Muslime in Österreich. Lebensräume und Konfliktfelder. In: Heine, S. et al. (Hgg.): Islam zwischen Selbstbild und Klischee. Eine Religion im österreichischen Schulbuch. Wien: Böhlau.

Bihl, W. 1991: Zur Stellung des Islam in Österreich. In: Österreichische Osthefte. Jg.: 33, Heft 3. Wien-Münster: LIT-Verlag.

Gampl, I. 1971: Österreichisches Staatskirchenrecht. Wiesbaden: Springer VS.

Heine, S./Kohler, R./Potz, R. 2012: Muslime in Österreich. Geschichte – Lebenswelt – Religion – Grundlagen für den Dialog. Innsbruck: Tyrolia.

Haber, G. 1995: Der Religionslehrer im Spannungsfeld zwischen kirchlichem und staatlichem Rechts. Linz: Linzer Kanonistische Beiträge 3.

Neumayer, C. 1995: Der Islam in Österreich-Ungarn 1878 – 1918. Neuordnung der muslimischen Kultusverwaltung in Bosnien. Muslime in der k. u. k. Armee. Muslime in Wien und Graz (Diplomarbeit an der Universität Wien).

Dornig, N. 2006: Die Zweite Generation und der Islam in Österreich. Eine Analyse von Chancen und Grenzen des Pluralismus von Religionen und Ethnien. Graz: Grazer Universitätsverlag.

Potz, R. 1993: Die Anerkennung der islamischen Glaubensgemeinschaft in Österreich. In: Schwartländer, J. (Hgg.): Freiheit der Religion. Christentum und Islam unter dem Anspruch der Menschenrechte. Mainz: Grünewald.

Schmied, M. 2005: Islam in Österreich. In: Feichtinger, W./Wanker, S. (Hgg.): Islam, Islamismus und islamischer Extremismus. Wien: IFK.

Stein, A. 1990 : Religionsunterricht in Österreich, in: Schwarz, K.: Kirchenrecht und theologische Verantwortung. Wien: Verlag des Verbandes der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs.

Sticker, M. 2008: Sondermodell Österreich? Die Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich (Sigg). Klagenfurt/Celovec: Draga.

Strobl, A. 1997: Islam in Österreich. Eine religionssoziologische Untersuchung. Frankfurt a. M.: Lang.

İnternet kaynakları

www.kirche.at

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20009124> (15.04.2019).

https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Integration/Islamgesetz/Islamgesetz_2015_Tuerkisch_Zusammenfassung.pdf (15.04.2019).

<http://www.diken.com.tr/avusturyada-islam-yasasi-onaylandi-diyani-terk-turkiyeden-imam-gonderemeyecek/> (19.04.2019).

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1047575-diyani-terk-isleri-baskani-mehmet-gormez-islam-yasasi-avusturyaya-yakismadi> (19.4.2019).

<http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (15.04.2019).

<http://www.internet4jurists.at/gesetze/stgg.htm> (15.04.2019).

<http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (15.04.2019).

<https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009217> (19.04.2019).

<http://www.bmukk.gv.at/schulen/recht/gvo/schug.xml> (25.10.07)

<http://www.bif-fachschule.at/> (19.04.19)

<https://kphvie.ac.at/?id=1075> (19.04.19)

<https://iits.univie.ac.at/> (19.04.19)

<http://www.derislam.at/iggo/index.php?c=content&cssid=Islamische%20Seelsorge&navid=253&par=300> (19.04.19).

<https://atib.at/startseite/> (13.04.2019).

<https://www.islam-landkarte.at/> (13.04.2019).

<https://iits.univie.ac.at/> (19.04.19)

<https://www.uibk.ac.at/islam-theol/index.html.de> (13.04.2019).

